

УДК 341.231.14 (477)»1960/1980»

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ПРАВ НАРОДУ У ТЕОРЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКОГО ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ 1960-1980-Х РР.

Федик Лідія Богданівна,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Університету Короля Данила,
м. Івано-Франківськ, вул. Коновальця, 35, 76018, Україна
e-mail: lidiia.fedyk@iful.edu.ua

Актуальність дослідження обумовлює наявність проблеми співвідношення прав людини, прав народів та прав національних меншин, їх слабкою розробкою правової думці. **Мета.** Метою статті є на підставі аналізу історико-правової спадщини українських дисидентів простежити процес становлення та узагальнити їх погляди на співвідношення індивідуальних та колективних прав. **Методика.** При визначенні змісту понять права людини та права народу використано метод аналізу, встановлення їх співвідношення досліджено за допомогою синтезу. При дослідженні наукового доробку українських дисидентів з метою максимально об'єктивного трактування застосовувався метод герменевтики. **Результати.** Дисиденти доводили, що тільки в межах власної національної держави, яка створює за допомогою нормативно-правової бази відповідні механізми забезпечення та захисту прав людини, а у випадку їх порушення несе відповідальність перед міжнародною спільнотою, відбувається ефективна реалізація прав і свобод кожної людини і громадянина. **Наукова новизна.** У дослідженні простежено еволюцію та розкрито основні постулати українського опозиційного руху у питанні співвідношення індивідуальних та національних прав. **Практична значимість.** Проведене дослідження сприятиме розвитку української юридичної науки та правозастосовної практики у сфері забезпечення та захисту індивідуальних та колективних прав людини.

Ключові слова: дисиденти, незалежність, права людини, Українська Гельсінська Група, українська держава.

L. B. Fedyk

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and
History of State and Law of the King Danylo University,
street. Konovalets, 35, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine, e-mail: lidiia.fedyk@iful.edu.ua

RATIO OF HUMAN RIGHTS AND PEOPLE'S RIGHTS IN THE THEORETICAL HERITAGE OF THE UKRAINIAN OPPOSITION MOVEMENT OF THE 1960-1980'S.

The urgency of the research determines the existence of a problem of the relationship between human rights, the rights of peoples and the rights of national minorities, and their weak development of legal opinion. **Goal.** The purpose of the article is, based on the analysis of the historical and legal heritage of Ukrainian dissidents, to trace the process of formation and to generalize their views on the relation of individual and collective rights. **Method.** In determining the content of the concepts of human rights and people's rights, the method of analysis was used, and their correlation was investigated by means of synthesis. In the study of the scientific work of Ukrainian dissidents in order to maximally objectively interpret the method of hermeneutics was used. **Results.** The dissidents argued that only within the limits of their own national state, which creates with the help of the legal framework the appropriate mechanisms for the protection and protection of human rights, and in the event of their violation, bears the responsibility to the international community, the effective realization of the rights and freedoms of each person and citizen. **Scientific novelty.** The research traces the evolution and reveals the main postulates of the Ukrainian opposition movement on the issue of the balance of individual and national rights. **Practical significance.** The study will promote the development of Ukrainian legal science and law enforcement practices in the field of the provision and protection of individual and collective human rights.

Key words: dissidents, independence, human rights, Ukrainian Helsinki Group, Ukrainian state.

Постановка проблеми. Оскільки саме індивід є основою права, перелік прав і свобод, а також наявний механізм його забезпечення свідчить про рівень демократичності держави. Людина є соціальною істотою і їй властива належність до певного колективу, а тому індивідуальні та колективні права є невід'ємно пов'язаними. Питання співвідношення прав нації і людини належить до складних та дискусійних (Україні та інших пострадянських державах), які потребують ґрунтовного дослідження. Для розвитку української юридичної науки та правозастосовної практики важливого значення набуває наукове осмислення інтелектуальної спадщини, що залишили за собою науковці попередніх поколінь, які здійснювали теоретичні та прикладні дослідження у галузі правознавства, що покликані забезпечувати розвиток правової держави. До числа таких належить наукова спадщина українських дисидентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До проблем співвідношення індивідуальних та колективних прав людини зверталися у різні часи зарубіжні та вітчизняні науковці, серед яких А.Ковалко, А.Мельник, Ю.Омельченко, П.Рабінович, О.Римаренко, Ю. Тищенко, О. Гьофе, А. Карті. Дослідження з приводу постановки питання такого співвідношення представниками українського опозиційного руху 1960-1980-х рр. наразі відсутнє. Отже актуальність обраної теми зумовлена також недостатнім ступенем її наукової розробки.

Постановка завдання. Мета статті – на підставі аналізу історико-правової спадщини українських дисидентів простежити процес становлення та узагальнити їх погляди на співвідношення індивідуальних та колективних прав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Співвідношення прав людини і прав народу (нації) в умовах проголошення існування єдиного радянського народу – понаднаціональної спільноти, набувало особливої актуальності. Вважалося, що Радянський Союз є багатонаціональною державою, якій вдалося розв'язати національні проблеми. Однак баланс сил між росіянами та неросійськими народами у складі СРСР перетворила частину націй Радянського Союзу в спільноти, підлеглі росіянам, а російська мова й культура зайняли «провідні» позиції.

Україна, як складова СРСР, не мала ані своєї армії, ані державних кордонів, ані власних грошової одиниці, митної служби, не мала вона також економічної, політичної, духовно-культурної та інших ознак незалежності. Не існувало, зрозуміло, й українського громадянства. Нічого у цьому сенсі не змінювала та обставина, що УРСР мала такі зовнішні атрибути державності, як прапор, гімн, герб. Отож вона *de facto*, у кращому випадку, була адміністративною територією іншої держави, але ніяк не державою. А відтак в Україні (як і в інших радянських республіках) ніяк не могло бути й державо-нації. Не могло йтися про Україну і як про політичну націю [10, с. 92].

Радянська концепція прав людини суттєво відрізнялась від концепції, яка переважала на Заході. Згідно з західною правовою теорією, саме індивід виступає носієм прав людини, що передбачають відповідні вимоги щодо держави, в той час як радянський закон стверджував протилежне. Радянська держава розглядалася як джерело прав людини. Таким чином, радянська правова система розглядала право як важіль політики і суди як органи влади. Таким чином недосконалість або й відсутність механізму реалізації охорони та захисту прав і свобод громадянина призвела до втрати практичної цінності цих прав і свобод, як наслідок, негативно впливає на формування громадянського суспільства та правової держави.

Одним із неодмінних складників загальносоціальних прав людини є можливість зберігати, виявляти, реалізовувати й розвивати свою національну самобутність. Як

стверджує П.М. Рабінович взаємозалежність прав людини і прав нації видається очевидною: адже, з одного боку, будь-яке порушення прав нації неминуче тягне за собою порушення прав людей, які до цієї нації належать; а з іншого – порушення прав людини часто-густо (хоч, ясна річ, не всюди й не завжди) може відбуватися саме через її національність [11, с. 62]. Українські дисиденти усвідомлювали цей взаємозв'язок, однак не маючи можливості відкрито виступити за державну незалежність України, йшли шляхом обґрунтування національних прав як базових прав людини. Намагаючись не виходити за межі радянської правової ідеології на озброєння українські дисиденти брали положення проголошенні у національному питанні В.І.Леніним, теоретична спадщина якого стала основою марксизму-ленінізму. У статті 1914 року «О праве наций на самоопределение», В.Ленін визнавав природним бажання будь-яких відокремлених суспільних груп – культурними, релігійними та найперше мовними особливостями – до створення власної національної держави

У 1959 р. у Львові групою юристів була створена Українська робітничо-селянська спілка (УРСС). Головним ідеологом і засновником був Левко Лук'яненко. Сама організація протягом всього часу свого існування була доволі нечисельною. До 1961 р. група нараховувала всього біля десяти членів – жителів різних областей України, які в умовах суворой конспірації намагалися виробити програму своїх дій [15].

Метою організації стало сприяння виходу України зі складу СРСР. Для здійснення цього завдання, члени УРСС при розробці майбутньої програми вирішили скористатися неоднозначним тлумаченням статей 17 та 14 Конституції СРСР (1936) та Конституції УРСР (1937) щодо права виходу радянських республік зі складу Радянського Союзу. З одного боку згідно цих вимог Українська РСР, як союзна радянська республіка *de jure* мала право на вільний вихід з Союзу, проте *de facto* практичний механізм цього виходу не був детально прописаним у радянських законах.

Влітку-восени 1959 р. Левком Лук'яненком був складений текст програми майбутньої партії під назвою: «Розширений проект програми Української робітничо-селянської спілки» [7, с. 11-34]. Документ констатував колоніальний статус України, політичну організацію суспільства визначав як «диктатуру партійної верхівки», підкреслював безправне становище в УРСР робітників та кріпацьке – селян, ізоляцію СРСР від зовнішнього світу, вимагав визнати національно-визвольний характер боротьби Організації українських націоналістів (ОУН) та Української Повстанської Армії (УПА), піднімав питання про створення української армії, вбачався вихід України зі складу СРСР відповідно до чинної конституції Союзу, яка не заперечувала в теорії такого кроку [7, с.10].

Програма передбачала встановлення у суспільстві справжнього народовладдя, самоуправління на виробництві, вибору форм господарювання в економіці, дерусифікації громадсько-культурного життя. Досягнення мети групи передбачалося мирними засобами, шляхом поетапного реформування радянської політичної системи, з поєднанням легальних і нелегальних форм та методів політичної роботи.

Хоча Л. Лук'яненко на сторінках програми і визнає марксизм-ленінізм передовою ідеологією сучасності, проте у своїх підсумках щодо оцінки політичного режиму в СРСР, приходять до цілком протилежного офіційній комуністичній пропаганді висновку тому, що зветься реальним соціалізмом [15].

Програма закликала до створення «абсолютно незалежної держави із широко розвинутим соціалістичним устроєм та завоюваннями демократичних прав» [8, с. 13].

Л. Лук'яненко вважав, що в СРСР панувала диктатура однієї партії. Для усунення цієї диктатури від влади на першому етапі члени організації вважали за необхідне

проведення широкої демократизації радянського суспільства, на другому – здобуття Україною державного суверенітету через проведення всенародного референдуму [2, с.445]. У програмі підкреслювалося, що демократизація суспільного життя – об'єктивний процес, пов'язаний передусім, з потребами розвитку продуктивних сил суспільства. Розширення демократичних свобод мало створити відповідні суспільні умови для постановки питання про самостійність України, про її вихід зі складу ССРСР. У програмі значне місце відводилося соціальним та національним проблемам. Ішлося про нерівноправність економічного становища України у складі ССРСР, необхідність українізації армії на території України, нерівноправне становище української мови та культури [4, с. 39].

У випадку негативних результатів цього референдуму УРСС зобов'язувалась саморозпуститись. Тому не випадково, у тексті проекту програми містились слова, що у майбутньому самостійна Україна «на ґрунті усупільненої економіки» мала б розвиватися у «напрямку до комунізму».

Таким чином через розширення прав і свобод Л.Лук'яненко планував еволюційним шляхом реалізувати ідею політичної незалежності України. На жаль реалізувати програму організації не вдалося, оскільки усіх її членів було звинувачено у антирадянській діяльності і засуджено до різних термінів ув'язнення. Водночас малочисельність спілки та нетривалий період діяльності, разом із відсутністю у тогочасному українському суспільстві сталих демократичних традицій зумовили недостатній вплив організації у загальнонаціональному вимірі.

У серпні 1975 р. радянські газети опублікували повний текст Заключного Акта Гельсінської наради з питань безпеки та співробітництва в Європі. На цій нараді СРСР в обмін на остаточне визнання повоєнних кордонів давали обіцянку виконувати пункти гуманітарних статей Заключного Акта, які передбачали недопустимість переслідування громадян за їх політичні переконання. Це обумовило створення в Україні правозахисної організації Української Гельсінської спілки, першим документом якої стала декларація, в якій окреслювалися завдання і напрями її діяльності. Преамбулою до Декларації взяли ст. 19 Загальної декларації прав людини ООН, яка проголошує: кожна людина має право на свободу переконань і вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань і свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими способами і незалежно від державних кордонів. У декларації однією із вимог ставилося вимога представництва України на нарадах, де мали обговорюватися підсумки виконання Гельсінських угод, окремою делегацією [4, с.160].

Виходячи з того, що без участі широкої громадськості країн-учасниць не може бути забезпечене виконання статей Заключного Акту (особливо гуманітарних), УГГ мало на меті:

1) Виходячи з переконань, що мир між народами не можна забезпечити без вільних контактів поміж людьми, а також без вільного обміну інформацією та ідеями, активно сприяти виконанню гуманітарних статей Прикінцевого Акту Наради з питань безпеки і співпраці в Європі.

2) Домагатися, щоб на всіх міжнародних нарадах, де мають обговорюватись підсумки виконання Гельсінських Угод, Україна як суверенна європейська держава і член ООН була представлена окремою делегацією [3].

В іншому документі – відкритому листі Миколи Руденка до людей доброї волі, який теж можна вважати програмним, – йдеться про важке становище України, про її нерівноправність із Росією. Микола Руденко привертає увагу до того, що Україна,

репрезентована в ООН як суверенна держава, не була представлена в Гельсінкі. У цьому листі підкреслюється те, що Група приділяє значну увагу національному питанню: «Наша Група не має ніяких політичних цілей, наше завдання виключно гуманітарне: сприяти виконанню Гельсінкських Угод у ділянці людських прав. Але ми не можемо обійти національне питання: більшість українських політв'язнів засуджено за вигаданий або справжній націоналізм» [14, с. 28].

У першому Меморандумі Української Гельсінської Групи «Вплив Європейської Наради на розвиток правосвідомості на Україні», оприлюдненому 6 грудня 1976 р., Група привертає увагу світової громадськості до необхідності вирішення національного питання в Україні. Наголошуючи, що право України на відокремлення від СРСР є не злочином, а саме правом народу, правозахисники зазначають, що Конституція держави стоїть вище від волі уряду, адже історично склалося, що суб'єктом права є не партія і не держава, а людина. «Національні права України у складі Союзу внаслідок бюрократичного зруйнування принципів Декларації про створення Союзу РСР перестали бути суцільною реальністю... Протягом десятиліть українцеві вбивали в голову, що для нього жодних національних питань не існує, що лише закляті вороги радянської влади здатні думати про відокремлення України від Росії» [14, с. 37]. Як виявляється з Радянської Конституції, прагнення виходу з СРСР не є злочином, а є правом України. «У Кримінальному Кодексі УРСР також ніде не сказано, що агітація за відокремлення від Росії карається законом» [14, с. 38]. У Кодексі йшлося про інше – про агітацію й пропаганду з метою підриву або ослаблення радянської влади (стаття 62 КК УРСР).

Програмові вимоги УГГ формулювалися також у Меморандумі № 5 «Україна літа 1977 р.» від 15 лютого 1977 р., адресованому учасникам Белградської наради країн – учасниць Гельсінського процесу. Автори Меморандуму не мають сумніву у тому, що формальна суверенність України в СРСР, як і інших республік, – фікція: «Не будемо гратися в піжмурки: та наша державність – лише паперовий міраж». Далі у Меморандумі проголошуються положень щодо державності:

- Не Людина для держави, а держава для Людини...
- Ми за Спілку, яка називається Союзом Радянських Соціалістичних Республік, а згодом трансформується у Братерство Вільних Народів Землі. Але кожен народ повинен бути в цій спілці вільним чинником, незалежним творчим духом...
- ...повна суверенність творчого прояву у всіх сферах духовно-господарського життя...» [14, с. 82].

Таким чином, Меморандум знову підіймає питання суверенітету українського народу та визначає базові засади становлення української державності: пріоритетність інтересів людини, а не держави в суспільному розвитку; вільна, мисляча людина – важливий чинник історичного прогресу людства; Україна має приєднатися до спілки інших націй, до єдиного духу людства, проте залишитися «господарем своєї землі, своєї традиції, свого творчого спадкоємства, своєї волі до побудови кращого життя – для всіх, для кожного». Розглядаючи СРСР як бюрократичну структуру, що не виконує взяті на себе міжнародні зобов'язання щодо прав людини, автори Меморандуму в вважають необхідним повернутися до «правосуб'єктності людини, що відображено й у ст. 6 Загальної декларації прав людини, і діяти у відповідності з волею суб'єкта, а не параграфу закону, створеного для затьмарення права, а не здійснення його» та вимагають від імені групи забезпечення державою демократичних прав і свобод людини [16].

Спробу надати новий поштовх ідеології УГГ зроблено влітку 1978 р. Саме тоді були написані документи «Наші завдання» та «Рух за права людини на тлі національних змагань українського народу». У статті «Наші завдання» вперше висунулася ідея про те,

що боротьба за права людини в Україні фактично перетворюється на права нації [9, с. 22-27]. У ній заявлялося, що виходить із засад єдності загальнолюдських і національних прав українських громадян: «кожен, хто думає про права людини на Україні, стикається з проблемою національних прав українського народу. Національні права стали вагомою частиною загальнолюдських прав нації, що прагне відстояти себе під сонцем. Саме з засад єдності загальнолюдських і національних прав українських громадян виходила українська Група сприяння виконанню Гельсінських угод. Матеріали, які вона опублікувала за останні 2 роки, підтвердили правильність її позиції» [9, с. 22]. Захист національних прав українців та громадян інших національностей, а також релігійних прав, був поставлений на перше місце в її діяльності.

В іншій статті «Рух за права людини на тлі національних змагань українського народу» теж ідеться про національні права українського народу, про їх нерозривність із правами людини [12, с. 6-8].

Приєднання до УГГ у червні 1978 р. Ю. Литвина можна розцінювати як посилення теоретичності правозахисної думки. Ним була підготовлена програмна стаття «Правозахисний рух на Україні – його засади і перспективи». «Суспільство і держава аж ніяк не тотожні явища, – стверджував Ю.Литвин – і їх теоретичне ототожнювання є політична демагогія, спрямована на те, щоб приховати справжні протиріччя, що існують між цими двома явищами. Держава це є замкнута технічна система, яка в тоталітарних країнах досягає своєї, так би мовити, ідеологічної завершеності – соціально-політичного деспотизму. Суспільство – це живий організм, що живе і розвивається за своїми природними законами з тенденціями до все більшої свободи. Національно-визвольна боротьба українського народу була завжди наповнена змістом соціальної і особистої свободи (антифеодальний характер національно-визвольних рухів) і саме тому цю боротьбу не можна кваліфікувати як суто національну. Свободолюбство, демократизм є характерними ознаками як українця, так і всієї української нації. Отож і не дивно, що боротьба з іноземним поневоленням велась під знаменами національної самобутності, свободи і демократії (народовласти)». Більшовицька влада, стверджує автор, не принесла українській нації ні національної, ні соціальної, ні особистої свободи. Формальні права і свободи були дані Україні центральною більшовицькою владою не для реального користування ними, а виключно в пропагандистських цілях: Україна і надалі залишилась колонією радянської імперії, а найменша спроба вийти з колоніального стану розцінювалася більшовицькою владою як контрреволюційна націоналістична діяльність, яка підлягала найжорстокішій боротьбі і репресіям. Далі Ю.Литвин пише: «В своїй правозахисній діяльності Українська група Гельсінкі не виключає національне питання. Питання національного самовизначення є найактуальнішою проблемою в житті українського суспільства. Виключивши цю проблему зі сфери своєї діяльності, Українська правозахисна група втратила б своє національне і соціальне обличчя і не змогла б по-справжньому виконувати своїх правозахисних функцій. Захист прав [і] свобод людини без захисту прав і свобод нації не має під собою ґрунту. Українська правозахисна група за своїми принципами має вести боротьбу з політикою офіційного великодержавного шовінізму в його найрізноманітніших проявах, захищати право нації на свій самобутній розвиток, без чого не можна вести успішну боротьбу за свободу соціальну та особисту. Так само група буде вести боротьбу проти будь-яких проявів національної ворожнечі в Українській РСР» [6, с. 29-33].

Влітку 1979 р. 18 українських політв'язнів написали «Звернення українського національно-визвольного руху в справі української самостійності». Автори закликали

поставити українське питання на розгляд Наради Об'єднаних Націй, уповноважуючи президента Світового конгресу Вільних Українців вжити всіх заходів, необхідних для виходу України зі складу СРСР.

У статті «Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства» головною ідеєю є нехтування національним питанням у марксистській ідеології, фіктивність теорії класової боротьби і побудови комунізму. Найхарактернішою рисою марксизму є звеличування класової боротьби при повному ігноруванні національної боротьби [4, с. 91-92].

Центральний твір самвидаву праця І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» теж зосереджується на національних проблемах. Автор доводив, що українська нація опинилася в стані кризи і робив висновок, що ця криза постала внаслідок порушення ленінської національної політики і підміни її сталінським великодержавництвом та хрущовським прагматизмом, несумісним з науковим комунізмом [1, с. 32]. І.Дзюба піддавав критиці ряд офіційних концепцій з національного питання, зокрема тезу про незмінність і спадкоємність політики партії в національному питанні, ідею майбутнього злиття націй при комунізмі, спростовував тезу про «цивілізаторську місію» російського народу щодо інших народів СРСР і про добровільність територіальних «возз'єднань» під егідою царської Росії; заперечував тезу про рівність становища українців і росіян у самій Україні, доводячи, що існує нерівність у правах на користь останніх [4, с. 97].

У 1980 р. члени УГГ вимагали виходу України з складу СРСР, у одній із заяв говорилося: «Ми розуміємо що значить жити під колоніальним гнітом, і тому заявляємо, що народів, який живе в нашій країні, будуть забезпечені найширші політичні, економічні і соціальні права, будуть безумовно гарантовані всі права національних меншин та різноманітних релігійних асоціацій».

Процес лібералізації влади в СРСР за часів М.Горбачова, уможливив пробудження до політичного життя широких мас населення України. 30 грудня 1987 р. було оголошено про поновлення роботи УГГ [13, с. 48]. Головою УГГ було проголошено Л. Лук'яненка. З цього часу український дисидентський рух починає ставити перед собою виразно політичні цілі, які з перетворенням її на Українську Гельсінкську Спілку (7 липня 1988 р.) були зазначені у статутних документах новоствореної громадської організації. 7 липня була оприлюднена Декларація принципів цієї організації. Першим серед основних принципів організації було проголошено відновлення української державності. В Декларації зазначалося, що майбутнє співжиття народів СРСР уявляється можливим у формі конфедерації незалежних держав, перехідним етапом до чого могла бути федерація суверенних демократичних республік Союзу СРСР з максимальною політичною, економічною та культурною децентралізацією. Важливе значення мала пропозиція внести до Конституції статтю про громадянство України. УГС також вимагала негайного конституційного визнання статусу української мови як державної, гідного суверенної держави представництва України на міжнародній арені, опіки українського уряду над національними громадами українців у союзних республіках та країнах Східної Європи. Існувала також вимога передачі фактичної влади в республіці від компартії до рук обраних демократичним шляхом рад народних депутатів. УГС виступала й за створення республіканських військових формувань, незалежних профспілок, за легалізацію Української греко-католицької та Української автокефальної православної церков [5, с. 71-72]. Отже фактично у декларації вимагалось проголошення основних ознак суверенної держави.

На вересневих зборах 1989 р. Всеукраїнської Координаційної Ради УГС було ухвалено нову політичну лінію: перейти до прямої агітації за вихід України зі складу

СРСР. Шлях до незалежності Л. Лук'яненко вбачав «у поступовій трансформації окупаційних державних, економічних, громадських інституцій на патріотичні інституції мирними, конституційними засобами». Еволюція політичного розвитку Української Гельсінської спілки призвела до того, що на проведеному 29–30 квітня 1990 р. з'їзді цю громадську організацію було перетворено на Українську Республіканську партію УРП [5, с. 72], першу в Україні політичну організацію, альтернативну КПРС/КПУ, метою якої стало «створення Української незалежної соборної держави як неодмінної умови політичного, економічного й культурного відродження, консолідації та самопоступу народу України, піднесення його добробуту, утвердження демократичного ладу і розвитку громадянського суспільства, виведення України з міжнародної ізоляції на гідне місце серед вільних народів світу». Серед головних засад партії зазначається абсолютна цінність життя, свободи, самобутності людини і кожної нації, що має забезпечити демократичний державний та суспільний лад зі свободою економічної діяльності, рівноправністю різних форм власності, ринковим регулюванням та здоровим природним середовищем.

Отже, обґрунтування національних прав займало провідні позиції у ідеології українського опозиційного руху. Однак дисиденти чітко усвідомлювали, що без забезпечення індивідуальних прав, яке має бути основною цінністю держави, досягти колективних прав досить складно, оскільки право народу на суверенітет, самовизначення і самоврядування спирається на корінні, фундаментальні індивідуальні права і свободи людини. Водночас дисиденти доводили, що тільки в межах власної національної держави, яка створює за допомогою нормативно-правової бази відповідні механізми забезпечення та захисту прав людини, а у випадку їх порушення несе відповідальність перед міжнародною спільнотою, відбувається ефективна реалізація прав і свобод кожної людини і громадянина.

Список використаних джерел

1. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? К., 1998. 276 с.
2. Довідник з історії України. Т. 3. (Р - Я). / За ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. Київ, 1999. 688 с.
3. Захаров Б. Українська Гельсінська Група (УГГ) // Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні» <http://museum.khpg.org/index.php?id=1160728419>
4. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. К., 1995. 224 с.
5. Кривдина І. Б. Програмові засади та організаційні форми існування Гельсінського руху в Україні (1976-2010 рр.). *Інтелігенція і влада*. 2010. Вип. 19. С. 68-76.
6. Литвин Ю. Правозахисний рух на Україні, його засади та перспективи. *Інформаційний бюллетень*. 1978. Листопад. № 4. С. 28-34.
7. Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! К., 1994. 512 с.
8. Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. Зб. творів. К., 1991. 124 с.
9. Наші завдання. *Інформаційний бюллетень*. 1978. Листопад. № 4. С. 22-27.
10. Нельга О.В. Українська етносоціологія: навч. посібник. Київ, 2015. 538 с.
11. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навчальний посібник. Вид. 9-е, зі змінами. Львів, 2007. 192 с.
12. Рух за права людини на тлі національних змагань українського народу. *Інформаційний бюллетень*. 1978. Листопад. № 4. С. 5-9.

13. Савіч К.С. Правозахисний рух в Україні 60-80-х рр. ХХ ст. // Правозахисний рух: історія та сучасність: матеріали 9 Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (11 жовтня 2016 р., м. Полтава). Полтава, 2016. С. 47-48.

14. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод: В 4 т. Т.2.: Документи і матеріали. 9 листопада 1976-2 липня 1977 / Харківська правозахисна група; Упорядник В.В. Овсієнко; Худож.-оформлювач Б.Ф.Бублик. Харків, 2001.

15. Федько А. В., Каліберда Ю. Ю. Українська робітничо-селянська спілка у протиборстві з радянською тоталітарною системою. URL: http://www.rusnauka.com/22_PNR_2012/Istoria/1_115204.doc.htm

16. Шевченко О. Правозахисна діяльність Гельсінкського руху в Україні (середина 70-х – 80-ті роки ХХ ст.). *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 4. С. 70-79.

References

1. Dziuba I. M. *Internatsionalizm chy rusyfikatsiia?* K., 1998. 276 s.

2. Dovidnyk z istorii Ukrainy. Т. 3. (R - Ya). / Za red. I. Z. Pidkovy, R. M. Shusta. Kyiv, 1999. 688 s.

3. Zakharov B. *Ukrainska Helsinska Hrupa (UHH) // Virtualnyi muzei «Dysydentskyi rukh v Ukraini»* <http://museum.khpg.org/index.php?id=1160728419>

4. Kasianov H. *Nezghodni: ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960-80-kh rokiv*. K., 1995. 224 s.

5. Kryvdyna I. B. *Prohramovi zasady ta orhanizatsiini formy isnuvannia Helsinskoho rukhu v Ukraini (1976-2010 rr.)*. Intelihentsiia i vlada. 2010. Vyp. 19. S. 68-76.

6. Lytvyn Yu. *Pravozakhysnyi rukh na Ukraini, yoho zasady ta perspektyvy*. Informatsiinyi biulleten. 1978. Lystopad. № 4. S. 28-34.

7. Lukianenko L. *Ne dam zahynut Ukraini!* K., 1994. 512 s.

8. Lukianenko L. *Spovid u kameri smertnykiv*. Zb. tvoriv. K., 1991. 124, s.

9. *Nashi zavdannia*. Informatsiinyi biulleten. 1978. Lystopad. № 4. S. 22-27.

10. Nelha O.V. *Ukrainska etnosotsiologhiia: navch. posibnyk*. Kyiv, 2015. 538 s.

11. Rabinovych P. M. *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy*. Navchalnyi posibnyk. Vyd. 9-e, zi zminamy. Lviv, 2007. 192 s.

12. *Rukh za prava liudyny na tli natsionalnykh zmahan ukrainskoho narodu*. Informatsiinyi biulleten. 1978. Lystopad. № 4. S. 5-9.

13. Savich K.S. *Pravozakhysnyi rukh v Ukraini 60-80-kh rr. KhKh st. // Pravozakhysnyi rukh: istoriia ta suchasnist: materialy 9 Vseukr. stud. nauk.-prakt. konf. (11 zhovtnia 2016 r., m. Poltava)*. Poltava, 2016. S. 47-48.

14. *Ukrainska Hromadska Hrupa spriannia vykonanniu Helsinskykh uhod: V 4 t. T.2.: Dokumenty i materialy. 9 lystopada 1976-2 lypnia 1977 / Kharkivska pravozakhysna hrupa; Uporiadnyk V.V. Ovsienko; Khudozh.-oformliuvach B.F.Bublyk*. Kharkiv, 2001.

15. Fedko A. V., Kaliberda Yu. Yu. *Ukrainska robitnycho-selianska spilka u protyborstvi z radianskoiu totalitarnoiu systemoiu*. URL: http://www.rusnauka.com/22_PNR_2012/Istoria/1_115204.doc.htm

16. Shevchenko O. *Pravozakhysna diialnist Helsinskoho rukhu v Ukraini (seredyna 70-kh – 80-ti roky KhKh st.)*. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. 2011. № 4. S. 70-79.

Надійшла до редакції 30.11.2018 р.

